

İKİ İMPARTORLUK ARASINDA: AHMET AĞAOĞLU VE YENİ TÜRKİYE

YAYIN TANITIMI

Ozan BÖKE

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ozan.boke@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8806-7477

Ada Holly Shissler, İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, 369 s. ISBN 975-6176-21-0

Ada Holly Shissler, Vassar kolejinden Antropoloji alanında mezun oldu ve doktorasını UCLA'da¹ tamamladı. Geç dönem Osmanlı Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları üzerine uzmanlaştı. Osmanlı ve Türk entelektüel tarihi, milliyetçilik ve Osmanlı basını tarihi gibi konular Shissler'in özel ilgi alanlarındandır. Şu an Kaliforniya Üniversitesinde Tarih Profesörüdür. Osmanlı ve Modern Türk Tarihi üzerine çalışmalarına burada devam etmektedir. Shissler'in en önemli çalışması ise UCLA'da bir tez çalışması olarak hazırladığı entelektüel bir biyografi çalışması olan ve 2003 yılında kitap olarak yayınladığı *Between Two Empires: Ahmet Agaoglu and The New Turkey* adlı eseridir. Aynı zamanda bu değerlendirme çalışmasının konusunu da oluşturan bu kitabın, 2005 yılında *İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye* adıyla yayınlanmış olan Türkçe tercümesinden yararlanıldı.

Kitap, Ahmet Ağaoğlu'nun yaşamını ve faaliyetleri ele alan bir biyografi çalışmasıdır. Ancak eser sıradan bir biyografi çalışması özelliği taşımayıp Ahmet Ağaoğlu özelinde XIX. Yüzyılın sonlarında XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Orta Doğulu reformcu aydınlarının kimlik arayışını ve düşünce yapılarını incelemektedir. Böyle bir çalışmada Ahmet Ağaoğlu'nun konu alınmasını ise yazar şöyle açıklamaktadır;

"...Çünkü, bu hayat birçok yönden hem çok çarpıcı hem de temsil niteliğine sahiptir. Ele alınan konu, çok olağandışı ve ilginç zamanlarda yaşamış, yetenekli, inançlı, inisiyatif alacak kadar güçlü ve oldukça da varlıklı bir insanın kariyeridir. Doğrudan veya dolaylı olarak üç devrim (1905 Rusya, 1908 Osmanlı İmparatorluğu, 1917 Rusya), bir dünya savaşı ve bir de yabancı düşman işgaline karşı direniş mücadelesiyle (Kurtuluş Savaşı) ilişkisi olmuştu. En az beş dile (Azerice, Osmanlıca, Rusça, Farsça, Fransızca) tam anlamıyla hâkimdi ve birden fazla üniversite diplomasına sahipti; kitap yazan, makale yayımlayan, gazete çıkaran, üniversite ve liselerde yabancı dil, edebiyat, hukuk, tarih dersleri veren; üç ayrı ülkede devlet memurluğu yapmış ve siyasi görevlere getirilmiş bir kişiydi. Bunun için, başlı başına yaşantısının kapsamı ve çeşitliliği nedeniyle bile ilgi çekici bir insandır." (s.2)

Shissler, bu çalışmasında Ahmet Ağaoğlu'nun hayatını, faaliyetlerini ve entelektüel serüvenini ayrıntılı bir şekilde takip edebilmek amacıyla birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanır. Ahmet Ağaoğlu'nun Fransa'da, Kafkasya'da, Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Türkiye'de bulunduğu zamanlarda çeşitli mecralarda yayınladığı yazı ve makalelerinden özellikle yararlanarak onun entelektüel bir portresini çizer. Hayatı ve faaliyetleri hakkında ise Ağaoğlu'nun yazılarının yanı sıra hayatı hakkında 1928 yılında Akçura'nın Türk Yılı dergisinde Ağaoğlu'nun hayatından bahsettiği bölüm; Samet Ağaoğlu'nun Babamdan Hatıralar adlı eseri, Ağaoğlu'nun en büyük evladı Süreyya'nın otobiyografisi ile yayınlanmamış olan Ağaoğlu'nun yaşamı ve mesleği üzerine notları bu çalışmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır.

Kitap, sekiz ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümlerde Ahmet Ağaoğlu'nun çocukluğundan ve ailesinden bahsetmektedir. Ağaoğlu'nun Fransa'ya gidişine kadarki hayatından kısaca

¹ University of California, Los Angeles (Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles)

bahseder. Daha sonra ise Fransa yıllarını ve buradayken yayınladığı yazılarını inceleyerek devam eder. Kitabın daha sonraki bölümlerinde ise Ağaoğlu'nun Kafkasya'ya geri döndükten sonraki faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki ve Türkiye Cumhuriyeti içerisindeki faaliyetleri incelemektedir. Shissler, bu çalışmasında Ağaoğlu'nun farklı coğrafyalardaki hayatından bahsetmekle birlikte o ülkelerde bulunduğu yıllar içerisinde yayınlamış olduğu gazete ve dergi yazılarını üzerine değerlendirmelerini ayrı ayrı bölümlerde ele alır. Mesela; Fransa yıllarından bahsettiği “Fransız Etkisi: Deneyimler ve İlişkiler” adlı ikinci bölümün ardından, üçüncü bölüm olarak “Fransızca Yazıları” adlı bir bölümle devam etmektedir.

Ahmet Ağaoğlu, 1869 yılında Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki Şuşa kentinde dünyaya gelmiştir. Burası Azerbaycan'ın Rusya tarafından idare edilen kısmındadır. Ağaoğlu'nun babası Mirza Hasan'dır. Babası hakkında kendi anlatımıyla “...çok rahat ve ömründe üzüntü nedir bilmeyen; Arapça, Türkçe ve Farsça bilen; pamuk ekimiyle uğraşan atletik yapılı bir adamdır...” der. Kendisine “sen kimsin?” diye sorulduğunda babasının, “Elhamdülillah Muhammed ümmetindenim; Ali baba âşıkıyım, benim babam Mirza İbrahim...” şeklinde cevap verdiğini belirtir ve Aklına Türk olduğunu bile getirmediğini vurgular. Shissler, bu ilk bölümde Ağaoğlu'nun Fransa'ya gidene kadarki süreç içerisinde Ağaoğlu'nun etkilendiği çevresinden; Annesi, babası ve akraba çevresinden bahsederek, entelektüel gelişiminin nasıl başladığı konusunu inceler. Özellikle annesinin destekleriyle Rus okullarında eğitim almaya başlaması Ağaoğlu'nun hayatındaki dönüm noktalarından biridir. Yine aynı şekilde Üniversite eğitimi için Petersburg'a gitmesi ve burada üniversiteye kabul edilmemesi de onun hayatında ayrı bir dönüm noktasıdır. Onun üniversiteye kabul edilmeyişi, eğitimine devam etmesi için Fransa'nın yolunu tutmasının bir sebebidir. Bu bölümde ayrıca Rus okullarının tesirlerinden ve Rusya Müslümanları arasında başlayan reformcu fikirlere sahip; Mirza Feth Ali Ahundzade, İsmail Bey Gaspralı gibi isimlerden ve tesirlerinden de bahsedilerek Ağaoğlu'nun yaşadığı dönemde Rusya Müslümanlığının fikri atmosferi çizilmeye çalışılır.

İkinci ve üçüncü bölümler, Ağaoğlu'nun Fransa'da eğitim aldığı dönemleri konu edinir. Bu iki bölümde; Ağaoğlu'nun Fransa'da bulunduğu dönemlerde James Darmesteter, Ernest Renan ve Madam Julliete Adam gibi önemli oryantalistlerle kurduğu dostluktan ve Fransa yıllarındaki çalışmalarında bu insanlardan nasıl etkilendiğinden bahsetmektedir. Ağaoğlu, ilk yazılarını Fransa'da Madam Julliete Adam'ın çıkarttığı *La Nouvelle Revue*'de “La Societe Persane” başlıklı yazı dizisi ile yayınlamaya başladı. Ağaoğlu, Fransa'da bulunduğu zamanlarda kendisini bir İranlı olarak görmekteydi. Kafkasya'da yaşadığı dönemlerde Rusya Müslümanı olarak kendilerini tanımlayan Ahmet Ağaoğlu, Fransa'ya geldiği zaman karşılaştığı yeni millet ve milliyetçilik vurgusu onu bir kimlik arayışına sevk etmiş ve bu durumda o kendisini İranlı kimliğine daha yakın hissetmişti. Bunda özellikle takip ettiği oryantalist arkadaşları Renan, Darmesteter ve Madam Adam gibi dostlarının fikirlerinin de etkisi bulunmaktaydı.

Shissler, kitabın, “Ortadoğu'nun Düşünsel Çerçevesi” başlıklı dördüncü bölümünde Ortadoğu'dan özellikle de Rusya Müslümanları üzerinde tesirleri olan reform yanlısı şahsiyetlerden bahsetmektedir. Shissler 'e göre Ahmet Ağaoğlu gibi bir aydının hayat sahnesine çıkması tepeden inme bir şekilde değil bir toplumun ve düşünsel geleneğin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Rusya'da Müslümanlar arasında 19. Yüzyıldan itibaren bir takım yenilikçi, gelenek karşıtı insanlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Gaspıralı İsmail Bey, Mirza Feth Ali Ahundzade, Seyyid Azim Şirvani ve Hasan Bey Melikov Zerdabi gibi isimlerin yanında Rusya Müslümanlarının dışında İranlı Aydın Cemalettin Afgani gibi reformcu şahsiyetler dönemlerinin Müslüman aydınlarının üzerinde derin etkiler bırakmışlardı.

Kitapta beşinci bölüm, Ağaoğlu'nun Kafkasya'ya dönüşü ve buradaki faaliyetlerine ayrılmaktadır. Dönüşünü İstanbul üzerinden yapan Ağaoğlu, burada İttihat ve Terakki ile temas kurdu. Kafkasya'ya geldiğinde ise burada Azerbaycan'da ve Tiflis'te bazı liselerde Fransızca öğretmenliği yaptı. Burada basın faaliyetleri ile uğraşmaya da başladı. 1905 Devrimi'nin ardından gelen rahat zamanlarda *Hayat*, *İrşad* ve *Terakki* gazetelerin başyazarı oldu. Bakü'deki Şehir Duması'na seçildi. Müslümanların “Difai” adında siyasi parti kurmasında rol oynadı ve

gerilla direniş grupları örgütlemelerinde destek sağladı. Ağaoğlu'nun yeniden Kafkasya'da geçirdiği yıllarda artık onun milli kimlik üzerine fikirleri yeniden şekillenmeye başladı. Fransa'da olduğu dönemde İranlı olmayı kendisine en uygun üst kimlik olarak uygun gören Ağaoğlu, Shissler'e göre; Kafkasya'da konuşulan halk dilinin Türkçe olması ve Ermeni rekabeti ile Rus baskısı gibi sebeplerden dolayı Türk kimliğine sarılmıştı. İran kimliğinden uzaklaşmayı tercih etmişti. Shissler, kitabın altıncı bölümünde ise Ağaoğlu'nun Kafkasya'da yayınlamış olduğu yazılarından bahsetmektedir. Genellikle bu yazılarında aynı temel konuları alan Ağaoğlu; Müslüman cemaatinin Rusya İmparatorluğu içerisinde eşit haklara sahip olması; Kadınların toplumdaki statüsü, dini hurafelere karşı mücadele, Müslümanların birliği ve Ermenilerin Müslümanlara tecavüzleri gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştı.

Shissler, kitabın yedinci bölümünde Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Ağaoğlu'nun siyasi ve entelektüel çalışmalarını konu edinmiştir. 1908-1909 yıllarında Rus idaresinin baskılarına dayanamamaya Osmanlı topraklarına gelen Ağaoğlu, burada İttihatçılarla ilişkileri sayesinde Maarif Müfettişliği, Darülfünun'da Rus dili ve Türk-Moğol Tarihi derslerinde hocalık, Süleymaniye Kütüphanesi Müdürlüğü, gibi bazı görevlere getirildi. *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilü'r-Reşad* gibi dergilerde yazılar yayınladı. *Türk Yurdu* Dergisinin 1911'de kurucuları arasında bulundu. Türkiye'de bulunduğu zamanlarda Shissler'e göre Ağaoğlu'nun kimlik meselesi karşısındaki tutumu da artık daha netti;

"...bir takım iniş çıkışlara ve perspektif kaymalara uğramış olmasına rağmen Ağaoğlu'nun genel bakış açısı kozmopolit değildi. Ahmet Ağaoğlu, Kafkasya'da yaşarken *Rus Müslümanlarından* bahsettiğinde, aslında Rus uyruklu Müslüman Türkleri kastediyordu. Ama Osmanlı İmparatorluğu'na geçer geçmez Türk vurgusu bütünüyle açık bir şekil aldı."(s.68)

Shissler'in sekizinci son bölümde bahsettiği Ağaoğlu, karşımıza Türkiye Cumhuriyeti'nin ideologları arasında çıkmaktadır. Kurtuluş Savaşı sırasında ve cumhuriyetin ilanı edildiği dönemde önemli görev ve faaliyetlerde bulundu. Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitim ve basın faaliyetlerine devam etti. 1930 yıllarda Serbest Fırka içerisinde girdiği aktif siyaset, fırkanın olumsuz olaylar silsilesinin ardından kapatılmasıyla birlikte sona erdi. Ağaoğlu'nun Fransa yıllarından Türkiye yıllarına kadar geçen sürede fikirlerinde değişimler görülmekteydi. Milliyetçi fikirleri Kafkasya yıllarında şekillenmeye başlayan Ağaoğlu'nun Fransa'da edindiği liberal düşünceler ise ömrünün sonuna kadar devam etti.

Ada Holly Shissler'in bu eseri, kendi içerisinde tutarlıdır. Ahmet Ağaoğlu'nun fikri gelişiminin ve entelektüel şekillenmesinin kronolojik olarak takip edilebilmesi açısından önemli bir çalışmadır. Dil bakımından gayet sade ve akıcı bir üsluba sahiptir. Ağaoğlu'nun biyografisi olarak mevcut tek kaynak değildir; 1999 Türk Tarih Kurumu'da Fahri Sakal'ın Ağaoğlu Ahmet Ahmet Bey adlı eseri de vardır. Ancak; Shissler'in bu çalışması, Ağaoğlu'nun özellikle Fransa yıllarından itibaren yayınladığı yazılarının analizini yaparak onun entelektüel birikim ve dönüşümünü takip etmesi açısından önemlidir. Bu çalışmanın bizce bir diğer önemi ise; yalnızca Ahmet Ağaoğlu'nun biyografisini yazmak amacı gütmemesi ve Ağaoğlu özelinde XX. yüzyılın entelektüel ortamı hakkında genel bir çerçeveye çizmesidir. Shissler'in bu çalışması bu sebepten özellikle okunmaya değer bir çalışmadır.

